

ПРОБЛЕМА МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ РОСІЇ У КОНТЕКСТІ ІМПЕРСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті розкривається вплив імперської державної традиції на зміст, напрями і мету модернізації у сучасній Росії. Обґрунтовується, що без зміни суспільно-політичної моделі, яка утвердилась у сучасній Росії, успішна технологічно-економічна, а тим більше політична модернізація неможливі.

Ключові слова: Росія, імперія, модернізація

Бульвинский А.Г. Влияние имперской государственной традиции на модернизационных процессов в современной России.

В статье раскрывается влияние имперской государственной традиции на содержание, направления и цель имперской модели модернизации в России. Обосновывается, что без смены общественно-политической модели, которая господствует в современной России, успешная технологическая, а тем более политическая модернизация невозможны.

Ключевые слова: Россия, империя, модернизация.

Bulvinsky A. The impact of imperial state tradition of the modernization process in modern Russia.

The article explains the influence of imperial state tradition on the content, direction and purpose of the modernization in contemporary Russia. It is substantiated that successful technological, economic, and especially political modernization is impossible without changing the socio-political model established in modern Russia.

Keywords: Russia, empire, modernization.

Вихідною гіпотезою даної роботи є думка про те, що Російська держава була і зараз є імперією за своєю внутрішньою сутністю та зовнішніми проявами. Цей підхід поділяє цілий ряд російських науковців, зокрема, С. Лур'є [30], О. Величко [6], Д. Лівен [29], М. Грачев [16], Б. Кагарлицький [24], В. Кантор [25] І. Яковенко [50] та інші.

Іншою засадничою ідеєю роботи є поняття модернізації, яка в загальнотеоретичному сенсі базується на ідеї внутрішньої здатності суспільства до якісної еволюції. У науці під модернізацією розуміють: «сукупність різного роду економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурних зрушень та перетворень конкретного суспільства у напрямі його осучаснення і постійного вдосконалення і наближення соціальних і політичних систем та їх фрагментів до максимально можливого рівня розвиненості» [14, с. 11].

Історично феномен модернізації нерозривно пов'язаний із виникненням національних держав, демократичного ладу та розвитку капіталістичної економіки Європи. Більше того, модернізація у її класичному розумінні може успішно відбуватись лише у національних державах.

Насправді модернізація є переходом від традиційного суспільства до сучасного і означає цілий ряд взаємопов'язаних процесів. Економічна модернізація означає розвиток і застосування технологій, які ґрунтуються на науковому знанні та високоефективних джерелах енергії, поглиблення суспільного і технічного поділу праці. Економічне життя має бути звільнене від впливу політики та ідеології. Модернізація у соціальній сфері означає заміну відносин ієрархічної підпорядкованості і вертикальної залежності відносинами рівноправного партнерства та формування соціального типу діяльної особистості, визначальною ціннісною орієнтацією якої стає індивідуалізм. Модернізація у політичній сфері означає формування на основі існуючих етнічних груп нації-держави, посилення ролі і значення права, розширення участі широких народних мас в політиці та зміна типу легітимності і механізму легітимації політичної влади.

Завданням цієї статті є запропонувати модель бачення проблеми того, чи здатна сучасна Росія як імперська держава до суспільно-політичної модернізації і у якому розумінні можна говорити про модернізацію імперської держави.

Дана проблема також проробляється рядом російських дослідників, зокрема, С. Каспе [26], С. Гавровим [7], Е. Паїним [37] та іншими.

Для того, щоб розуміти у якому контексті можна говорити про модернізацію імперської держави, необхідно дати чітку відповідь на питання чим же вона власне є імперія. На нашу думку, найбільш вдало визначення системних ознак класичної імперської форми державності дали російські дослідники Ю. Березкін [2, с. 43, 160, 209] та Л. Гатагова [8, с. 338]. Згідно їх досліджень, це: політична та господарська централізація; сакральний характер одноосібної влади; пірамідальна управлінська структура; територія, яка суттєво більша за середню для даної епохи й даного регіону територію держави і яка охоплює великий природно-ландшафтний і культурно-господарський ареал або навіть декілька ареалів;

наявність центру та периферії, окраїн, провінцій або колоній; панування столиці над периферією; цілковите панування вертикальних суспільних зв'язків над горизонтальними; етнічна неоднорідність (етнокультурна роздробленість) за наявності домінуючого етносу чи групи етносів; прагнення до необмеженої експансії; претензії на світовий статус, а то й на світове панування; уподібнення держави (а символічно – і столичного міста) усьому цивілізованому світу; уявлення про вищість пануючого етносу над іншими людьми. До цього варто додати також конвенційно легітимізовану практику виведення з-під дії законодавчих норм визначених груп еліти.

На відміну від класичних колоніальних імперій, орієнтованих у першу чергу на експлуатацію і пограбування колоній, а також, меншою мірою, на виконання певної цивілізаторської місії, Росія історично була і є ідеократичною імперією. Ідеократичні імперії створюються та існують з метою здійснення метафізичного надзавдання, яке полягає у реалізації на землі Божого замислу. Як зазначає у своїй роботі С. Гавров, саме встановлення всесвітнього, безмежного панування Належного є домінуючою метою ідеократичної імперії [7, с. 45].

Російська держава, формуючись у XVI ст. як централізована держава, одразу формувалась як ідеократична імперія. На думку С. Лур'є, російський народ став імперським народом оскільки мав специфічні етнопсихологічні риси, зокрема, власне уявлення про належний стан світу, яке він прагнув поширити; усвідомлення себе як могутньої і найсправедливішої сили; впевненість у тому, що все, що роблять росіяни як спільнота схвалює Бог: «З нами Бог, розумійте, народи, і підкоряйтесь, бо з нами Бог» (Ісаїя, 7,18-19); готовність нести жертви заради своєї правди; наявність розвинутого культурного сценарію міжетнічних взаємин; здатність і схильність утворювати колонії поза межами свого компактного проживання (модель народної колонізації); несуттєвість формальних кордонів для запланованої доброї діяльності («он хату покинул, пошел воевать, чтоб землю в Гренаде крестьянам отдать...»); впевненість у тому, що росіяни завжди є носіями і захисниками добра, а тому сприйняття і трактування будь-якої війни за участі росіян як оборонної, а війни на чужій території як «звільнення» або «допомоги». Тому будь-які народи, які

увійшли до складу чи-то Російської імперії чи СРСР, навіть завойовані, росіяни вважають звільненими [30, с. 16–19, 250–254].

Саме імперська свідомість робить можливим як успішне будівництво імперії, так і її перманентне відродження. Для імперського суб'єкта ні свобода особи, ні приватна власність не є базовими цінностями, бо в імперії це умовності, натомість він любить державу, готовий пожертвувати своїм життям заради її чергового ідеократичного проєкту (наприклад, відновлення величі Росії), але послідовно уникає робити усвідомлений особистий вибір і з радістю делегує це право колективу, харизматичному вождю чи релігійному авторитету.

Імперська свідомість є проєкцією пануючого у традиціоналістському імперському суспільстві іраціонально-містичного ставлення до поняття єдності, всезагальності, розчинення приватного у загальному (у Росії – принцип соборності), яке поєднується із сакралізацією принципу ієрархії. У такій системі цінностей держава (Імперія) є втіленням соціального Абсолюту, який стоїть над соціальними суперечностями і знімає їх.

У зв'язку з цим інтереси імперської держави є абсолютно пріоритетними щодо інтересів як окремої людини, так і суспільства загалом. Імперська держава втілює в собі ідею Належного, будучи не лише його інструментом, а й метою божественного проєкту. Причому чим сильнішою є Імперія, тим ближчою є вона до ідеалу Належного.

Центральним принципом історичної Російської імперії стало уявлення про те, що неправославний/неросійський світ, у першу чергу західний, є світом, який цілком занурився у гріхи і омани, а єдиним насправді цивілізованим та благочестивим світом є Росія. Тому священною місією Росії є захист православного простору та вселенського православ'я від зовнішніх посягань та внутрішніх смут. Включення до складу імперії нових і нових земель трактувалось як розширення меж православного світу. У зв'язку з цим, вже з XVI ст. формується образ Святої Русі – єдиної визнаної вищими силами правовірної держави, мета якої врятувати весь світ. Фактично відбулась сакралізація держави [4, с. 95–101].

Для імперії, на відміну від звичайної національної держави, не існує чітких державних кордонів, оскільки імперія не вичерпується власне державою [26, с. 61–62]. Імперський простір поширюється туди, де є носії імперської ідеї. Тому, наприклад, ідея збройного захисту прав

співвітчизників в інших країнах для сучасної Росії є цілком природною з точки зору її імперської сутності.

Розглядаючи феномен імперії важливо пам'ятати, що для неї територіальна експансія, як з огляду на економічні, так і на символічно-релігійні причини, є фактором зміцнення імперського, універсального статусу держави і внаслідок цього є фактором збереження стабільності соціальної системи в цілому. Експансія завжди забезпечувала фундаментальну потребу імперії в підтвердженні претензій на «космічний» суверенітет. Наслідком успішного здійснення експансіоністських акцій і перемог є не лише включення у спільний для всієї імперії обіг матеріальних і людських ресурсів приєднаних територій, а й зміцнення у населення імперської держави переконання як в економічній і військово-політичній, так і в онтологічній, містичній вищості цієї держави над усіма іншими [4, с. 64].

Як влучно сформулював І. Яковенко, Імперія – це «земне відбиття небесної духовної субстанції, а оскільки Свята Русь безмежна, то і Російська імперія не може мати кінцевих кордонів. Установити релігійній імперії вічні кордони – значить засумніватись у божественному, вселенському характері Істини, яка її породила» [51, с. 119].

На нашу думку, російська державність в усіх формах свого існування (Московське царство, Російська імперія, СРСР та сучасна Російська Федерація) завжди залишалась імперською за своєю внутрішньою суттю. Одним із ключових факторів цього є історично сформована імперська свідомість російських еліт та росіян, як пануючого етносу, яка постійно відтворюється.

Історична спадкоємність імперської сутності Російської держави проявляється й у постійному відтворенні в Росії ряду характерних соціальних середньовічних інститутів. Йдеться, зокрема, про глибоку майнову поляризацію між правлячою верхівкою та абсолютною більшістю населення; появу великої власності через механізм роздачі владою державного або загальнонаціонального майна у приватне володіння; аномально високий рівень взаємної недовіри у суспільстві; архаїчну в своїй основі традиціоналістську систему цінностей, найбільш яскравим виявом якої є масовий правовий нігілізм; масовий тип підданого – безпомічної, безправної, соціально некомпетентної маленької людини;

неправову, авторитарну державність; вкрай корумповану, корисливу, неконтрольовану суспільством, а тому всевладну бюрократію; залежний суд, який не здатний протистояти тиску влади; використання принципу сили, а не правди під час врегулювання конфліктів тощо. Наявність і функціонування цих інститутів постійно повертає Росію на шлях утвердження чи відновлення імперії та перешкоджає будь-яким серйозним модернізаційним процесам.

Базове імперське уявлення про те, що Росія заради вищих цілей може і повинна діяти, зокрема і силою, там де вважає за потрібне, активно застосовувалось нею впродовж усього історичного часу аж до сьогодення (агресія проти Грузії у 2008 р. та проти України у 2014-2016 рр.).

Для жителів Російської імперії (у всіх її частинах аж до сьогодення) залишається актуальною і є активно підтримувана владою установка на сприйняття Росії як обложеної фортеці на яку постійно зазіхають зовнішні вороги, а тому весь народ має згуртуватись навколо імперської влади для захисту від них.

Ключовою сутнісною проблемою модернізації імперії є те, що в імперії людина та населення загалом є лише засобом для реалізації цілей імперії, а модернізація у межах імперської держави здійснюється завжди в інтересах самої держави, а не суспільства.

Імперська державність є малоприсадибною для модернізаційних процесів оскільки посилення демократії неминуче приводить до ослаблення зв'язків між центром і національними окраїнами та делегітимації владної традиції. Адже демократизація приводить до залучення до політичної сфери, яка раніше була доступна лише центральній та місцевій елітам і функціонувала на основі уніфіковано заданих із центру соціальних комунікацій, більш широких соціальних груп.

В умовах модернізації також відбувається оживлення локальних культур та народжується їх прагнення до набуття політичного виміру своєї самобутності. Ці тенденції рано чи пізно поширюються і на місцеві еліти, що приводить до їх випадіння із зони дії уніфікованих імперських стандартів та появи думок про необхідність окремого державного існування. У випадку сучасної Росії, це вже фактично відбулось із Чечнею та Дагестаном.

З іншого боку, у результаті поширення модерністських установок актуалізується питання про прерогативи імперського ядра, тобто, корінного народу, з'являються тенденції на обмеження доступу до центральної еліти представників периферійних еліт, що суттєво ослаблює всю імперську конструкцію, робить імперський універсализм фіктивним. У сучасній Росії це проявляється у поширенні етноорієнтованих установок типу «Россия для русских» які є вкрай небезпечними для імперської державності.

Реалії економічного розвитку індустріального, а тим більше постіндустріального світу руйнують систему асиметричних відносин імперського центру і периферії. У таких умовах все менш ефективним стає властивий імперіям мобілізаційний тип економіки [46]. У випадку випереджального економічного розвитку окремих периферійних регіонів суперечність між їх політичним та економічним статусом стає додатковим мотивом для сепаратистських устремлінь.

Крім того, формування інформаційного суспільства є викликом, який час кидає імперії, адже послаблення соціального контролю над людьми є прямою загрозою базовим підвалинам імперської держави.

Таким чином, імперія, еліта якої усвідомила необхідність модернізації своєї країни, має вирішити дві задачі. По-перше, запустити модернізаційні процеси з метою посилення військово-політичної та, частково, економічної конкурентоздатності щодо інших країн. А, по-друге, паралельно знайти можливості для блокування руйнівних впливів модернізації на ідеологічні та владно-політичні стандарти існування імперії. У результаті реалізується курс дозованої модернізації, тобто імперська модель модернізації.

Як зазначає у своїй роботі Е. Дамірчієв, механізм імперської модернізації запускається для того, щоб «шляхом перетворення зовнішніх сторін імперського життя зберегти незмінною сакральну основу імперії...» [17, с. 16].

Новою російською універсальною імперською ідеєю на заміну концептам «єдиного Православного царства, яке зобов'язане врятувати вселенське православ'я» та «першої країни, де переміг соціалізм і яка несе прапор комунізму народам світу» В. Путін у 2007 р. запропонував зробити

концепт «Російського світу». Про зміст та особливості цього концепту ми писали в інших роботах [3; 5].

Запускаючи процес власної модернізації, імперія не ставить своїм завданням еволюцію в напрямку цивілізації модерності, навпаки, вона боїться ліберального переродження і внутрішньої слабкості, які є неминучими при прийнятті інокультурних інститутів політичної демократії, капіталістичного ринку та необхідності реального дотримання прав людини.

Завдання імперської модернізації полягає у стабілізації імперії та відтворенні її базових характеристик в нових історичних та соціокультурних умовах. Здійснювати це передбачається через дозоване запозичення у противника того, що дозволить успішно боротись чи конкурувати з ним. Тому під час усіх імперських модернізацій Росія запозичувала лише ті європейські технології та інструментальні знання, які відносились до сфери промисловості, науки і військової справи, а також окремі елементи побуту.

В історії Росії усі найбільші модернізаційні проекти запускались лише на фоні чіткого усвідомлення неможливості забезпечити достатній рівень військово-політичної конкурентоздатності щодо країн Західної цивілізації і лише у форматі «модернізації згори». Так модернізаційний проект Петра I був запущений з огляду на неможливість у інший спосіб здобути перемогу у Великій Північній війні 1700–1721 рр.; Великі реформи 1860-х – 1870-х рр. стали наслідком жорсткої поразки Російської імперії у Кримській війні 1853–1856 рр.; поразка у Російсько-японській війні 1904–1905 рр. підштовхнула столипінські реформи; радянська індустріалізація та колективізація були зумовлені необхідністю створення належної військово-технічної бази для можливості збройного протистояння країнам капіталістичного світу; економічна неможливість продовження гонки озброєнь з боку СРСР привела до реалізації у 1985–1991 рр. курсу на «перебудову» М. Горбачова.

Причому у тих випадках, коли дозована (оборонна) модернізація ґрунтувалась на самодержавстві та кріпосному праві (петровська та сталінська модернізації) і стосувалась лише технічних запозичень, вони досягали успіху у межах поставлених завдань – Росія виграла, відповідно, Велику Північну та Велику Вітчизняну війни й суттєво наростила свій

міжнародний авторитет. Натомість, у тих випадках, коли модернізаційні процеси в Росії глибоко зачіпали соціальні відносини, суттєво розширювали межі особистої та громадської свободи вони неминуче приводили до невдоволення рівнем соціально-економічного життя, політизації етнічності, зміни усієї етнополітичної ситуації в імперському просторі та системної кризи імперської державності. У результаті, реалізація навіть курсу дозованої модернізації привела до дезінтеграції імперської державності у 1917–1918 рр. та 1991 р. і проголошення державної самостійності цілого ряду народів в імперських провінціях Росії.

Отже, для чого потрібна російській імперській владі модернізація, курс на яку було оголошено у 2008 р.? Вона у першу чергу потрібна для збереження військово-політичної могутності та глобальних позицій країни у світі. Інакше кажучи модернізація потрібна Росії для збереження свого статусу великої держави.

На нашу думку, путінський модернізаційний проект є відповіддю на розпад СРСР. Так, у своєму посланні Федеральним Зборам РФ В. Путін у 2005 р. чітко зазначив, що «крах Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського ж народу він став справжньою драмою» [39], а на менш офіційній зустрічі із колективом газети «Комсомольская правда» В. Путін уточнив що шкодує за тим, що: «Російська Федерація при розвалі Радянського Союзу... пішла на безпрецедентні в історії людства жертви, віддала десятки тисяч квадратних кілометрів своїх споконвічних територій» [45].

Усі свої подальші стратегічні дії, в тому числі й спрямовані на оборонну модернізацію, Росія реалізовувала з метою отримання хоча б часткового реваншу за ці події та відновлення свого політичного і культурного контролю над втраченими територіями.

Відповідно до поставлених цілей на державному рівні у Росії модернізація розглядається здебільшого у військовому та економічному аспектах. У військовому як переозброєння російської армії найбільш передовими засобами ведення збройної боротьби, в економічному – як зниження залежності економіки країни від цін на сировинні ресурси на світовому ринку та перетворення інноваційної діяльності на реальний фактор економічного зростання.

Перспективи політичної модернізації сучасної Росії є дуже примарними, оскільки визначаються структурою управління політичним та господарським життям Росії. У часи В. Путіна вона знову набула імперських ознак пірамідальності, централізму та крайньої бюрократизованості.

Сьогодні у Росії, як і протягом усієї російської історії по суті незмінною залишається ключова для імперської держави фігура верховного правителя-суверена.

Основну причину такої ситуації гранично чітко і відверто сформулював ще у 1832 р. ідеолог доктрини російського самодержавства граф С. Уваров. У листі імператору Миколі I він наголосив: «Могутність самодержавної влади є необхідною умовою існування Імперії в її теперішньому вигляді... Приймавши химери обмеження влади монарха, рівності прав усіх станів, національного представництва на європейській манер, уявно-конституційної форми правління, колос не протягне і двох тижнів, більше того, він рухне раніше, ніж ці хибні перетворення будуть завершені» [20, с. 98].

Саме з цієї причини російський народ фактично ніколи не брав реальної участі у його виборах. Правитель у Росії завжди з'являвся без участі людей, як рішення вищих сил. За часів Московського царства та Російської імперії це був помазанник Божий – цар, фігура якого з'являлась або як наслідок реалізації принципу династичної спадкоємності, або в результаті кулуарних змов, а народ мав лише радуватись тому що сталося; в СРСР це був генсек, якого обирало вузьке коло вищих партійних керівників, а кращі люди з народу лише формально затверджували на з'їзді КПРС; у сучасній Російській Федерації фігура верховного суверена – президента з'являється у вигляді оголошеного попередником спадкоємця престолу/посади. А народ може це рішення на формальних виборах лише затвердити.

Іншою ознакою зміцнення імперського характеру сучасної Російської держави є значне збільшення чисельності та впливу чиновництва. Зокрема, протягом лише 1991–2007 рр. його чисельність у Росії зросла з 950 тис. до 1 млн. 750 тис. чол. [23], хоча загальна чисельність населення за цей період зменшилась на 6 млн. чол. Без того, щоб не контролювати все і вся ідеократична імперія не може існувати.

Запозичені на Заході, через необхідність, окремі соціокультурні та політичні інститути в російській імперській державності не мали жодного суттєвого значення ні в царський, ні в радянський, ні у посткомуністичний періоди її історії. Так, наприклад, практичне дотримання прав людини, не зважаючи на формально підписані Москвою міжнародні документи, було протиприродним для імперії. Російське соціокультурне середовище і сьогодні чинить опір процедурній законності, віддаючи перевагу так званій народній правді, звичаям, суду не по законам, а за поняттями.

Так само й інститути представницької демократії, суду, виборчої системи отримали у Росії переважно зовнішні, наслідувальні форми, що суттєво змінювало їх першопочатковий (західний) зміст та значення. Для імперської ідеократичної держави це фасадні, а не змістовно-ціннісні інститути.

Нинішня російська правляча еліта переконана, що демократія ледь не згубила Росію після розпаду СРСР. Так В. Путін у своїй програмній передвиборчій статті 2012 р. «Демократія і якість держави» [41] наголошує, що «введення демократичних форм держави [на початку 1990-х рр.] принесло практично відразу ж зупинку необхідних економічних реформ, а трохи пізніше – самі ці форми виявилися окуповані місцевими і центральними олігархічними елітами, які безсоромно використовували державу у своїх інтересах, ділячи загальнонародне надбання... Все це «отруїло» перехід Росії до демократії та ринкової економіки – стійкою недовірою великої частини населення до самих цих понять».

Концептуальний висновок В. Путіна полягає в тому, що російські громадяни в результаті розчарувались і в демократії і в ринкових реформах. Тому рецепт, який В. Путін запропонував російському суспільству простий – зміцнення держави та відновлення народного суверенітету, але не у західному його розуміння через політичну конкуренцію, а у суто російському варіанті – через відновлення механізмів соборного ухвалення рішень, запропонованих владою (т.зв. суверенна або керована демократія). Їх запровадження, з використанням сучасних технологій, має формувати у громадян ілюзію участі у прийнятті державних рішень та їх схваленні.

Імперський варіант оборонної модернізації підтримує й правляча традиціоналістськи-патріотична більшість російської еліти. Наприклад,

доктор філософських наук, г.н.с. Інституту економіки РАН О. Ципко у своїй статті в «Независимой газете» (2012) чітко наголошує: «Запит на зміни насправді росте, але не на нового, ліберального Немцова, а, навпаки, на нового, більш жорсткого Путіна. Порятунок Росії не в руйнуванні вертикалі влади, як вважає ліберальна опозиція, а, навпаки, у введенні в країні елементів надзвичайщини», «союз з «ліберально-демократичною інтелігенцією» не просто неможливий..., а й небезпечний» [49]. У іншій своїй статті в «Литературной газете» О. Ципко наголошує, що «свобода в новій, некомуністичній Росії проявляє себе насамперед як право на руйнування Росії, на звільнення себе від усього, що колись було дорогим російській людині, що пов'язувало її з батьківщиною» [48].

Серйозним викликом модернізації в сучасній Росії є брак довіри до інститутів держави та неспроможність існуючої суспільно-політичної системи, включаючи державне управління, керувати проектом модернізації Росії. Адже ні державна бюрократія, ні основні парламентські партії Росії не можуть бути реальним двигуном модернізації, оскільки є націленими не на реальні зміни в країні, а на збереження стабільного розвитку у межах існуючої системи. Саме тому, не зважаючи на модернізаційні ініціативи згори, реальних суб'єктів інноваційних перетворень у Росії немає.

Проблема також у тому, що діючі державні та соціальні інститути не здатні вирішувати проблеми російської модернізації, оскільки відсутній нормальний зворотній зв'язок між суспільством та державою. У нинішній Росії в умовах «керованої демократії» цей зв'язок реально функціонує лише у формі вертикальної бюрократичної мобілізації. Жорстка вертикалізація відносин приводить до блокування потенціалу розвитку ділової та громадянської ініціативи, що суттєво гальмує розвиток людського та соціального капіталу в країні.

Крім того, системний характер корупції в державних інституціях перешкоджає розвитку поваги до легальних правових норм. За приблизними експертними підрахунками 2010 р. щорічний корупційний оборот у Росії складав близько 300 млрд. дол. США, тобто майже ¼ ВВП країни [32, с. 133].

Як зазначає у своїй роботі член Ради при Президенті РФ з розвитку громадянського суспільства і прав людини І. Діскін, у сучасній Росії правовий вакуум поступово був замінений так званою «путінською

конвенцією», тобто системою неформальних норм, які визначали статус осіб, які підпадали під її дію, а також міру можливого порушення ними легальних норм. Її суть полягала в обміні політичної лояльності на свободу підприємницької активності (у межах конвенції). Поступово подібні конвенції склались і на регіональному рівні [18, с. 135–136].

Цікаво, що відсутність взаємозв'язку між політичною системою та громадянським суспільством у Росії деякі російські науковці теоретично обґрунтовують історичними особливостями перебігу модернізаційних процесів, зокрема особливостями політичного режиму [19, с. 57], імперського і самодержавного за своєю суттю.

Якщо говорити про перспективи модернізації в Росії як про модернізацію технологічної бази економіки, то потрібно розуміти, що внутрішній російський ринок у більшості випадків є малим, щоб стати самодостатнім для розкрутки нових продуктів і технологій [18, с. 81]. Мінімальний розмір ринку для окупності потенційно конкурентоздатних технологій і продуктів у сегменті основних промислових товарів – 250-300 млн. чол. Тому необхідною умовою для реального запуску процесів технолого-економічної модернізації Росії є завоювання ринків, схильних до російських товарів і технологій, створення альянсів для просування російських або спільних технологій.

Але навіть у випадку наявності достатніх за обсягом ринків Росія не зможе системно, а не епізодично, пропонувати на них інноваційні продукти, тому що вони можуть створюватись лише в країнах, які реально, а не на рівні декларацій ідуть шляхом інноваційного розвитку. А для того, щоб країна йшла цим шляхом, потрібні інші, ніж ті, що є у сучасній Росії відносини між індивідом і суспільством, між суспільством і державою. Тобто, Росія не зможе здійснювати модернізацію у контексті інноваційного розвитку без зміни та демократизації всієї суспільної системи.

Більше того, існуюча система негласних конвенцій між владою та бізнесом не сприяє інноваційній активності бізнесу у Росії, оскільки інноваційна активність окремих економічних суб'єктів часто приводить до порушення економічних інтересів діючих учасників конвенції і часто вививається не в конкурентну боротьбу, а в «поставлення на місце» за допомогою адміністративно-силових механізмів.

Скажемо чіткіше, коли економіка відрізняється низьким рівнем конкуренції, а саме такою є російська економіка, інновації не є затребуваними. На них не має попиту, бо конкуренцію простіше витрати за допомогою адміністративних важелів.

Наприклад, стимулювати розвиток ряду ключових галузей економіки російська влада вирішила шляхом суперцентралізації та створення державних корпорацій. Так у 2007 р. були створені Державна корпорація «Ростехнології», «Російська корпорація нанотехнологій» («Роснано»), Державна корпорація «Росатом», Об'єднана суднобудівельна корпорація, Об'єднана авіабудівельна корпорація тощо, що аж ніяк не стимулюватиме створення конкурентного інноваційного середовища в Росії. Ці кроки серед іншого засвідчують принципову ставку російської еліти на підтримку державного великого та супервеликого бізнесу, а не приватного середнього чи малого, який є базовим для формування демократії.

Генерування та використання інновацій не є життєво важливим елементом життя російського суспільства, для цього відсутнє належне соціокультурне середовище. Російський бізнес і корпорації борються не за покупця чи рівність можливостей, а за доступ до ресурсів та шматок пирога зі столу державного патерналізму.

Ситуація ускладнюється і тим, що російське законодавство та оподаткування заохочують екстенсивне виробництво і витратну економіку, а не модернізацію [33].

Інноваційне середовище, без якого інноваційний розвиток неможливий, базується на творчій енергії суспільства, високих технологіях і здатності адаптуватися до швидких змін. Визначальним фактором тут є творчий потенціал індивіда, який живе і працює у соціальному та економічному середовищі, орієнтованому на підтримку нового.

Існуюча в Росії політична система не придатна для створення інноваційного середовища через свою схильність до авторитарних методів керування і бюрократично-корупційну сваволу. Модернізація як процес серйозних системних змін неможлива без наявності певної критичної маси суб'єктів цієї модернізації – самостійних вільних людей, схильних до креативного мислення, інакодумства у широкому розумінні цього поняття. Без реальних можливостей для людей такого типу впливати на економічні процеси, задавати тон у суспільному житті про створення інноваційного

середовища у Росії можна і не говорити. Окремі винаходи і винахідники будуть, але реального просування до нової якості суспільства не буде.

Спроби штучного створення таких точкових інноваційних середовищ типу Сколково (з 2010 р.) лише підкреслюють їх чужорідність на теренах сучасної Росії, адже для Сколково має бути створено особливий політико-правовий механізм функціонування, відмінний від загальнодержавних.

Чи не найбільша проблема з реалізацією курсу на модернізацію Росії полягає у тому, що економічні інтереси сучасної російської еліти лежать у сфері експлуатації природних ресурсів і у неї відсутня реальна мотивація будь-що серйозно змінювати в існуючій сировинній моделі економіки Росії. Тому їй не дивно, що доля сировини та напівфабрикатів у російському експорті протягом 2000–2013 рр. зросла з 80 до 85%, а машин і обладнання (включаючи військові) впала з 8,8 до 5,4% [28].

Маючи фундаментом своїх багатств і статусу сировинний експорт і освоєння бюджетних коштів та отримуючи величезні тіньові доходи, російська еліта в основному задоволена існуючим станом речей, вона не потребує модернізації, більше того, чинить їй опір, оскільки модернізація загрожує вибити цей фундамент з-під її ніг.

Дуже наочно реальні пріоритети російської влади ілюструють заплановані обсяги фінансування ключових проектів з бюджету. Так, протягом 2011–2013 рр. російський уряд планував інвестувати у інноваційний проект Сколково 54 млрд. руб. [15], а протягом 2013–2020 рр. ще 135 млрд. руб. [35]. Водночас на порядок більші суми планується інвестувати у розвиток сировинних галузей. Так, згідно «Генеральної схеми розвитку газової галузі на період до 2030 р.» [9] протягом 2008–2030 рр. у розвиток газової галузі Росії планується вкласти 16,6 трлн. руб., а згідно «Генеральної схеми розвитку нафтової галузі Російської Федерації на період до 2020 р.» протягом 2011–2020 рр. у розвиток нафтової галузі – 6 трлн. руб. [10]

Проблема Росії ще й у тому, що навіть зароблені на продажу сировини кошти здебільшого не вкладаються у модернізацію, а вивозяться за кордон. Так, за даними Центрального банку РФ у 2012 р. чистий відтік капіталів з Росії склав 54,6 млрд. дол., у 2013 – 62,7 млрд., 2014 – 150 млрд., у 2015 – 56,9 млрд. [47], водночас обсяги прямих зовнішніх

інвестицій в Росію за даними Росстату були у рази меншими: у 2012 р. – 18,6 млрд. дол., 2013 – 26,1 млрд. дол., 2014 – 19 млрд., 2015 – 6,7 млрд. [40].

Зараз інвестори не лише не вкладати кошти в модернізацію російської економіки, в намагаються їх вивести, оскільки перспектив для суттєвої активізації зовнішніх інвесторів немає, бо Росія кинула виклик міжнародному порядку, окупувавши частину території України та перебуває під міжнародними санкціями.

Ще у 2011 р. перший заступник голови уряду РФ І. Шувалов чесно визнав, що внутрішніх коштів на модернізацію не вистачає, і що уряд покладає надії на значний приток капіталів із-за кордону [27], без яких навіть оголошена обмежена модернізація неможлива. Інакше кажучи, на проведення модернізації, хіба що за винятком переозброєння армії, у Росії немає необхідних коштів. Натомість на початку 2016 р. відомий російський економіст В. Іноземцев вимушений був констатувати, що «якою б не була Росія в 1990-ті і на початку 2000-х років, вона була економікою надії. І росіяни, і іноземці хоча і боялися, але інвестували в неї. Ми могли не пишатися своєю країною, але вірили в її майбутнє. І це створювало умови для підйому. У 2010-і все інакше. Зараз Росія - це економіка розчарування. І свої, і чужі виводять гроші, сподіваючись врятувати що тільки можливо» [21].

На думку ряду експертів у російській економіці тривалий час простежувались усі симптоми «голландської хвороби», тобто ґрунтоване на експорті природної сировини економічне зростання, яке не стимулює створення високих технологій в середині країни і приводить до занепаду інших галузей та збільшення імпорту споживчих товарів [32, с. 94]. Так, у 2010 р. федеральний бюджет РФ складався з доходів від продажу нафти і газу на 46,3%, 2011 – на 49,8%, 2012 – на 50,4%, 2013 – на 50,18%, у січні-квітні 2014 рр. – на 52,9% [1]. Стабільний потік «вуглеводневих» грошей позбавляє Росію реального стимулу проводити відкриту економічну політику та заохочувати економічні й політичні свободи. Отримані кошти здебільшого вкладаються у зміцнення обороноздатності.

Така ситуація, на думку колишнього керівника групи консультантів Адміністрації Президента РФ у 1996–2007 рр. О.Рубцова, небезпечна тим, що «ресурсна економіка породжує ресурсний соціум, сировинне прокляття

переходить в прокляття інституційне і політичне. ...Держава безпардонно панує, якщо основна справа в країні – перерозподіл ресурсів і засобів, а не виробництво ідей і речей» [42]. Як наголошує В. Іноземцев: «Багато в чому демократія виникла як система контролю над державою з боку громадян, що забезпечують розвиток суспільства і роблять вагомий внесок у його добробут... У Росії ж має місце ситуація, при якій близько 1% населення забезпечують до 70% експорту і 55% бюджетних надходжень, які приносить нафтогазовий сектор... З економічної точки зору в таких умовах вимога демократії виступає вимогою встановити владу "нахлібників" над "годувальниками" ... Країна, в якій населення у своїй переважній більшості не створює багатство, а споживає його, не може бути демократичною» [22].

Трикратний обвал цін на нафту у 2015 р., на фоні очікуваного і в подальшому економічного тренду із низьким попитом на сировинні ресурси та міжнародних санкцій, поставив Росію у положення країни-дауншифтера, що на початку 2016 р. констатував керівник «Сбербанка Росии» Г. Греф [44]. Російська ресурсна економіка програла конкуренцію на світовому ринку, поставивши на тривалу нафтову еру і не розвиваючи технологічно інші галузі цивільної промисловості.

Однією з причин цього є те, що у сучасній Росії склався по суті феодальний тип власності, при якому власність надається або визнається в обмін на службу або лояльність владі. Вихід із цих домовленостей веде до втрати власності та свободи, як це сталося із співвласником та главою нафтової компанії «ЮКОС» М. Ходорковським, який був арештований у 2003 р. та провів у в'язниці 10 років, а його компанія обанкрочена і ліквідована. Будь-яка власність у Росії є умовною власністю, яку легко можна втратити у разі появи суперечностей з інтересами влади, що є серйозним стримуючим фактором для модернізації.

Більше того, імперська влада не зацікавлена у появі незалежного власника, бо тоді він стане вільною людиною, яка захоче реальних громадянських прав. Тому у Росії створена система, за якої вести бізнес без порушення закону неможливо, а відповідно усі підприємці перебувають «на гачку» у владних інститутів.

У чому реально зацікавлена російська владна еліта, то це у модернізації армії та ВПК. На цю мету в рамках Російської державної

програми розвитку озброєнь на 2011–2020 рр. виділено безпрецедентні 23 трлн. руб. Як наголосив В. Путін у посланні до Федеральних Зборів 2013 р., «у найближче десятиліття підприємства ВПК країни будуть повністю завантажені замовленнями. Зможуть оновити свою виробничу базу, створити якісні робочі місця...» [38].

Наше припущення про те, що єдиною сферою у технологічну модернізацію якої російська держава вкладає реальні кошти є військова, підтверджують результати діяльності державної корпорації «Ростех». Хоча офіційно метою діяльності корпорації є «сприяння розробці, виробництву і експорту високотехнологічної промислової продукції шляхом забезпечення підтримки на внутрішньому і зовнішньому ринках російських організацій - розробників і виробників високотехнологічної промислової продукції», проте згідно річного звіту «Ростеху» за 2014 р. 73,65% виручки корпорації у 2014 р. дали 9 військових холдингів у її складі: «Вертолеты России», «Объединенная двигателестроительная корпорация», «Концерн Радиоэлектронные технологии», «Высокоточные комплексы» (ракетні/зенітні комплекси), «Объединенная приборостроительная корпорация» (системи зв'язку, управління/РЕБ), «НПК «Техмаш» (боеприпаси/РСЗО), «Авиационное оборудование», «Автоматика» (криптографічний захист), «Концерн «Калашников». Ще більш показовими даними є те, що у 2014 р. у рамках «Ростех» фінансування НДДКР по цивільних галузях промисловості склали менше 1% (704 млн. руб. із загальної суми 77,2 млрд. руб.), все інше фінансування НДДКР пішло на військові розробки [12].

У здійсненні ж політичної модернізації в умовах існування сталого персоналізованого авторитарного режиму в нинішній Росії не зацікавлена у першу чергу панівна еліта. Адже наслідком цього може стати руйнування тінювих політичних інститутів президентської влади та гострий політичний конфлікт всередині сформованої системи клієнтсько-патронажних відносин. Зміна політичного режиму у Росії несе для еліти загрозу суттєвого переділу власності, а тому не є популярною.

Варто нагадати, що спроби модернізації російської політичної системи на початку 1990-х рр. привели до розстрілу російського парламенту із танків восени 1993 р. та його розпуску. З цього часу парламент Росії втратив самостійне значення, перетворившись на

підконтрольний президенту інститут, а президентська влада стала фактично невідконтрольною суспільству. Саме цей формат авторитарної політичної системи, типологічно подібний до радянської та царської владних систем, й утвердився в пострадянській Росії. Однопартійна політична система, яка склалась у сучасній Росії практично виключає зміну різних партій при владі, розвиток політичної участі населення та політичну самоорганізацію російського суспільства.

Важко також говорити про можливість успішної модернізації в умовах, коли більшість населення сприймає капіталістичні відносини як відхід від справедливості і правди. Так, згідно даних соціологічних досліджень ВЦИОМ за 2004–2009 рр. поняття «капіталізм» та «лібералізм» викликають найбільше неприйняття у росіян [43, с. 159].

Обов'язковою умовою успішної модернізації є наявність або цілеспрямоване створення відповідного до завдань модернізації інституційного середовища. Таким середовищем можуть бути лише суспільно-політичні інститути (партії або інші структури), які займають активну та критичну позицію щодо існуючого формату розвитку країни та пропонують конкретні практичні шляхи її модернізації.

Соціальним ресурсом модернізації може бути лише активна частина громадян, здатна на раціональні та відповідальні соціальні, економічні та політичні дії, інтегрована в політичну систему країни. Такий ресурс неможливо «мобілізувати» методами адміністративного контролю чи примусу. Цей «людський» фактор може сприяти модернізації лише в умовах розширення простору свободи та зняття тих бар'єрів, які заважають всесторонньому розвитку та реалізації особистості. Російська влада, з одного боку, намагається знайти форми інтеграції активної частини громадян до власного модернізаційного проекту, а з іншого перебуває у стані перманентного конфлікту з нею. Більше того, курс, який проводить путінський режим, веде до зменшення рівня політичних свобод громадян, відчуження громадян від політики, зниженню можливостей для громадянської активності і самої цієї активності.

Як зазначають вчені Санкт-Петербурзького державного університету, реалії сучасної імперської Росії є такими, що «політичні рішення сьогодні приймаються на всіх рівнях влади фактично без участі народу, прикриваючись його інтересами. Ніхто з можновладців у

сучасному політичному житті і не шукає у нього активної підтримки. У відповідь на це більшість населення з великим скептицизмом ставиться до всіх гучних починань влади. Проблеми розвитку науки, технологій та інновацій не зустрічають великого розуміння у російського населення. У нього практично відсутні будь-які дієві стимули, які б спонукали його до творчої участі у реформуванні країни. Таким чином, масовий скепсис російських громадян пояснюється тим, що вони вважають себе виключеними з політичного процесу взагалі і з суспільних процесів модернізації зокрема» [32, с. 165–166].

Характерний для російського суспільства, яке продовжує вірити у «доброго царя», вкрай низький рівень взаємної міжособистісної довіри (24% при середньоєвропейському рівні у 80–85%) породжує політичну безпорадність населення. Понад 90% росіян заявляють, що не можуть впливати на рішення влади, що не є дивним для жителів імперії. Як наслідок 80% росіян знімають з себе відповідальність за те, що відбувається в Росії [43, с. 13].

У той же час найбільш активна та творча частина суспільства, тобто середній клас, не є соціальною опорою нинішнього політичного режиму у Росії, він швидше є його опонентом, час від часу виходячи на антипутінські демонстрації, типу «Маршів незгодних» (2005–2008), мітингу на Болотній площі (2011), «Маршу мільйонів» (2012), «Маршу проти негідників» (2013) чи «Маршу правди» (2014).

Відкрита політична боротьба не толерується сучасним російським суспільством та владою, оскільки сприймається як крок у бік хаосу та безладу, а деідеологізовані та бюрократизовані форми не є ефективними для залучення до процесів модернізації активної частини суспільства.

Проблема ще й у тому, що у сучасній Росії дуже малий реальний попит на правову державу та демократію. Вони не потрібні основним політичним партіям, прямо загрожують інтересам бюрократів та силовикам, незручні для бізнесу, який вже звик «вирішувати проблеми» за межами легальних норм. Вони не є пріоритетними цінностями для росіян, адже згідно цілого ряду досліджень ключовими політичними цінностями для російських громадян є «мир» і «порядок» [43, с. 159].

Окремі російські науковці прямо говорять, що характер політичного режиму, який сформувався у Росії суперечить вимогам модернізації та

планам інноваційного ривка [11, с. 107]. Як зазначає, наприклад, член-кореспондент РАН К. Микульський, суспільно-політична модель, яка утвердилась у сучасній Росії, не лише негативно впливає на розвиток економіки країни та ускладнює її модернізацію, а й відсуває її як реальний процес на невизначений час, попри усі формальні заяви перших осіб. А тому, тільки «перебудова політичної системи дозволить запуснути механізми модернізації економіки. Політичні реформи покликані усунути свавілля бюрократії щодо бізнесу, сприяти ув'язці інтересів різних соціальних груп, зростанню конструктивної активності суспільства і тим самим створити умови для появи рушійних сил підйому економіки» [31].

На думку Є. Гонтмахера, «щоб здійснити модернізаційний прорив, потрібно починати не з будівництва інноваційної зони, а з банальних речей: відокремити владу від власності, залишити бізнес у спокої, забезпечити реальну політичну змагальність і свободу ЗМІ» [13]. Але проблема у тому, що для Імперії реалізація такого сценарію означає революцію і смерть. Як наголосив у своїй роботі В.Зав'ялов «свобода слова, не поєднана з цивілізаційними і гуманістичними підходами до реалізації цієї ж свободи, створює умови всездозволеності і руйнації генетичного коду розвитку російської цивілізації» [19, с. 98].

Відторгнення російським суспільством ліберальних форм модернізації пов'язане з його органічною неприязню до ліберальних цінностей. Адже Захід для Росії є не лише історичним ворогом, а й сутнісним антиподом. Причина цього, на думку С.Гаврова, лежить у маніхейських за своєю суттю стереотипах російської масової свідомості [7, с. 172–173]. У цій картині світу є чіткий поділ на Добро і Зло, Світло і Темряву, а відповідь на питання «Хто винен?» людина завжди виносить за межі себе. Тому у провалі реформ, у погіршенні рівня життя окремої людини винна не вона, а хтось зовнішній, чужий і ворожий. Список винних у російській історії безмежний, це і «злі латиняни», і «жидо-масони», і «вороги народу», і «олігархи», і «лібераста» тощо.

Наслідком такого світосприйняття є висновок – для того, щоб справи у Росії пішли на краще, вона має знищити чергового зовнішнього чи внутрішнього ворога. Вороги будуть знищені і життя одразу покращиться. Відповідно усі ресурси зосереджуються на вирішенні цієї проблеми.

Як зазначає у своїй роботі С. Гавров, «мрія про здійснення Царства Божого на землі, досягнення повного і остаточного щастя не лише перевищує, але й суперечить задачі ліберальної модернізації з її раціональністю, секулярністю, демократичними процедурами, протистоїть самій парадигмі поступового покращення світу» [7, с. 175].

Модернізація у своїй класичній ліберальній формі не відповідає російським суспільним уявленням про Належне оскільки змушує думати не про високе (духовну місію), а про низьке (матеріальне) і перекладає відповідальність за життя людини, і все що відбувається навколо неї, не на правителя, а на людину.

Базовий внутрішній стимул модернізації полягає у постійному задоволенні зростаючих потреб людини. Для того, щоб у суспільстві реалізовувався такий сценарій розвитку, людина повинна бути головною суспільною цінністю. Тоді модернізація буде спрямована на досягнення цієї мети. Такий механізм працює у країнах Заходу, де Людина є вищою суспільною цінністю, але не в Росії, яка є Імперією і найвищою цінністю якої є сама імперська державність. Детальніше про це написано у попередній роботі [5]. Саме тому у Росії реалізується імперська модель модернізації ціллю якої є зміцнення Держави.

Демократії немає місця у цій картині світу. Тим більше, що росіяни пов'язують покращення свого життя не із власними зусиллями, а з приходом нового правителя. Так, за даними соціологічних досліджень Левада-Центра у 2005–2013 рр. необхідність для Росії демократії у принципі визнавало лише трохи більше 50% населення, а демократії західного типу лише 1/5 частина населення [36, с. 38].

Саме тому В. Путін послідовно реалізовував курс на згортання демократичних інститутів та посилення вертикалі влади і порядку. Зокрема, з 2004 р. у Росії було скасовано виборність голів суб'єктів РФ; у 2006 р. законодавчо обмежено діяльність неурядових організацій у Росії; з 2007 р., щоб завадити потраплянню до Державної думи ліберальних опозиційних партій, вибори почали проводити за пропорційною системою із 7% бар'єром та забороною на участь блоків; з 2014 р. порушення порядку організації або проведення мітингів каратиметься позбавленням волі на 5 років. Згідно зі звітом організації Freedom House, у 2015 р. Росія за індексом свободи преси перебувала на 181 місці зі 199 країн.

Обмеження доступу до політики ряду соціальних груп, у першу чергу ліберально налаштованих, означає відмову їм у представництві їх інтересів та відчуження їх від реалізовуваних владою модернізаційних проєктів. Більше того, весь путінський час у Росії утверджувалось ставлення до опозиції як до дисидентів, ледь не зрадників, які відкидають думку більшості, заважають розвитку країни і взагалі керуються у своїй діяльності вказівками із-за кордону. Тому логічно, що такій опозиції режим не дозволить реально претендувати на керівництво країною.

Позбавивши таким чином партію влади серйозної політичної конкуренції та посиливши керованість політичним простором держави, В. Путін реалізував модель авторитарної політичної модернізації: від демократії до стабільності.

Існує ще один важливий аспект відторгнення російським суспільством та політичною елітою демократії, як форми політичного режиму. Адже демократія передбачає ситуацію невизначеності політичного вибору. Ця невизначеність закладена в реальній конкуренції політичних сил, у періодичній зміні влади. В Росії, яка є імперією, до того ж із найбільшою у світі територією та етнічно й релігійно строкатим складом населення, подібна політична невизначеність неминуче призводить до загрози цілісності суспільства та дезінтеграції території.

Реалізуючи курс дозованої модернізації путінський режим намагається вивести з-під впливів модернізаційних процесів державно-політичний та етнополітичний сектори. Проте стримувати тривалий час поширення модернізаційних тенденцій на ці сфери життя не вдасться. А якщо модернізація перейде у ці сфери, то Росія не зможе існувати далі як імперська держава.

Демократизація та перспектива переходу в постіндустріальну стадію розвитку економіки неминуче підштовхне Росію до моделі національної держави та посилення боротьби за повний суверенітет у ряді її регіонів.

Розглядаючи Росію як імперську державу ми також маємо пам'ятати, що вона одночасно є й локальною цивілізацією зі своїми особливостями. Однією з таких особливостей є те, що основним захисним механізмом Російської цивілізації є самодержавна політична система, історично притаманна народу її ядра – росіянам. Тому курс на руйнування цієї системи інстинктивно сприймається більшістю населення та більш

усвідомлено елітою, як крок у бік руйнування та зламу не лише імперської державності, а й російської цивілізації.

Проведений аналіз дозволяє нам зробити наступні висновки.

1. Системна модернізація, яка модифікує та осучаснює всі сторони соціальної дійсності держави і приводить до народження нової якості суспільства, тягне за собою крах імперії і появу національної держави. Держави більшою або меншою мірою демократичної, але у будь-якому випадку із значно ширшою в порівнянні із імперією політичною участю громадян у її житті.

2. Емпіричний аналіз російської дійсності підтверджує висновки ряду дослідників про принципову несумісність імперських та демократичних форм, структур та орієнтацій у житті держави.

3. Збільшення рівня індивідуальних та громадських свобод в імперській державі деструктивно впливає на імперську владну систему. На нашу думку, посилення демократичних тенденцій в імперії посилює й тенденції до її розпаду, зокрема до відпадання національних окраїн.

4. Імперський характер російської державності – це ключовий фактор, який дозволяє тримати у більш-менш інтегрованому стані великий конгломерат різнорідних в етнічному плані російських територій.

5. Сучасна Росія реалізує сьогодні стратегію оборонної модернізації, яка спрямована виключно на подолання військово-технічного відставання від передових країн Заходу.

6. Імперський характер сучасної російської влади забезпечується сакралізованою особою верховного правителя; домінантним імперським столичним центром; наявністю універсалістського концепту «Російського світу»; наявністю неpubлічних конвенційних домовленостей між центром та регіональними елітами щодо способів здійснення влади на місцях; поновленням політики зовнішньої воєнної експансії; претензіями на статус одного із світових центрів впливу.

7. Російським керівництвом не проводилось і не планується проводити модернізацію політичної і державної системи Росії з опертям на принципи реальної, а не контрольованої чи «соборної» демократії. Більше того, керівництво Росії вважає зміни такого плану шкідливими для російської державності.

8. Існуюча в сучасній Росії державна бюрократична система стримує розвиток конкуренції і в економічній і в політичній сферах. Без зміни суспільно-політичної моделі, яка утвердилась у сучасній Росії, успішна технологічно-економічна, а тим більше політична модернізація неможливі, оскільки основним гальмом на її шляху є нечисленна група бюрократів-олігархів, які керують Росією, паразитуючи на її природних ресурсах.

9. Суттєве і тривале зменшення ресурсної складової доходів російського бюджету, підштовхне росіян до зайняття більш активної економічної життєвої позиції, невід'ємною частиною якої неминуче стане й бажання мати більший і реальний вплив на політичне життя країни, тобто до певна демократизація суспільно-політичної системи.

10. Передумови для модернізації російської економіки можуть сформуватись лише в ході демократичних перетворень сучасного політичного ладу Росії, тобто в результаті здійсненої політичної модернізації. Будь-яка реальна модернізація у Росії стане революцією, оскільки неминуче змінить основи функціонування суспільно-державної системи. Питання лише у тому, коли і в який спосіб це відбудеться.

Використані джерела та література

1. Агузарова Ф.С. Значение нефтегазовых доходов в экономике России / Ф.С. Агузарова // Теоретическая и прикладная экономика. – 2014. – № 3. – С.142–158; Нефть и бюджет РФ. 23.01.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://utmagazine.ru/posts/6112-neft-i-byudzhet-rf>; На игле: зависимость российского бюджета от нефти растёт. 23.06.2014. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:yhnDCFkHuisJ:lf.rbc.ru/recommendation/other/2014/06/23/241282.shtml+&cd=5&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>.
2. Березкин Ю.Е. Инки: Исторический опыт империи / Ю.Е. Березкина. – Л. : Наука, 1991. – 234 с.
3. Бульвінський А.Г. Гуманітарний контекст сучасних українсько-російських відносин / А.Г. Бульвінський // Сучасна українська політика. – Спецвипуск: Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів. – К. : Фенікс, 2011. – С.52–61.
4. Бульвінський А.Г. Українсько-російські взаємини 1657–1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на Сході Європи / А.Г. Бульвінський. – К. : Парламентське видавництво, 2008. – 744 с.
5. Бульвінський А.Г. Ціннісні аспекти зовнішньополітичних альтернатив української влади на сучасному етапі / А.Г. Бульвінський // Україна між Росією та Європейським Союзом: пошук ідентичності: Матер. міжнар. наук. конф. (Київ, 19 травня 2011 р.). – К. : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. – С.81–84.
6. Величко А.М. Идея Империи и историческое призвание России / А.М. Величко // Национальные интересы. – 2002. – №6.
7. Гавров С.Н. Модернизация во имя империи: Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России / С.Н. Гавров. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 352 с.

8. Гагагова Л.С. Империя: идентификация проблемы / Л.С. Гагагова // Исторические исследования в России: Тенденции последних лет / под ред. А. Г. Бордюгова – М. : АИРО-XX, 1996. – С.332–353.
9. Генеральная схема развития нефтяной отрасли Российской Федерации на период до 2020 года / Министерство энергетики Российской Федерации. 29.10.2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://uploadrb.ru/upload/archive/dop_upload/file_2010-10-29_10.16.38_genshema.doc.
10. Генеральная схема развития газовой отрасли России на период до 2030 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.energyland.info/files/library/112008/7579b56758481da282dd7e0a4de05fd1.pdf>.
11. Глухова А.В. Российское общество перед модернизационным вызовом (конфликтологический анализ) / А.В. Глухов // Полис. – 2009. – №6. – С.105–118.
12. Годовой отчет Государственной корпорации «Ростех» за 2014 год. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://rostec.ru/content/files/documents/ROSTEC_AR_book1_2015-interactiv-144dpi_compress3.pdf.
13. Гонтмахер Е. Слобода мысли / Е. Гонтмахер 01.04.2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gazeta.ru/comments/2010/04/01_x_3345994.shtml.
14. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В.П. Горбатенко. – К. : Видавничий центр “Академія”, 1999. – 240 с.
15. Государство вложит в центр «Сколково» 54 млрд рублей. 05.08.2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc/1482479>.
16. Грачев Н.И. Империя как форма государственного устройства и тенденции развития суверенной государственности в современном мире / Н. И. Грачев // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2006. – № 5. – С. 8–15.
17. Дамирчиев Эмин Исахан оглы Империя как политический феномен: теоретико-методологические аспекты исследования : автореф. ...дис. на соискание научн. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.01 / Эмин Исахан оглы Дамирчиев. – М., 2010. – 30 с.
18. Дискин И. Модернизация России: сохранится ли после 2012 года? Уроки по ходу / Иосиф Дискин. – М. : Издательство «Европа», 2011. – 164 с.
19. Завьялов В.Т. Особенности политических процессов в современной России: цивилизационный контекст : Монография / В.Т. Завьялов. – М. : Политическая энциклопедия, 2014. – 166 с.
20. Зорин А.Л. Идеология «православия-самодержавия-народности»: опыт реконструкции (Неизвестный автограф меморандума С. С. Уварова Николаю I) / А.Л. Зорин // Новое литературное обозрение. – 1997. – №.26. – С.71–104.
21. Иноземцев В. Долгая дорога вниз. Как Россия стала "экономикой разочарования". 06.01.2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://obozrevatel.com/blogs/36714-dolgaya-doroga-vniz--kak-rossiya-stala-ekonomikoj-razocharovaniya.htm>.
22. Иноземцев В. Пять причин, почему в России не будет демократии. 21.10.2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://obozrevatel.com/blogs/96538-pyat-prichin-pochemu-v-rossii-ne-budet-demokratii.htm>.
23. Иноземцев В. Призыв к порядку. О модернизации России и возможном экономическом прорыве / Владислав Иноземцев // Российская газета. – 2008. – 01 октября. – Федеральный выпуск №4762.
24. Кагарлицкий Б. Периферийная империя: Россия и миросистема / Борис Кагарлицкий. – М. : Ультра, Культура, 2004. – 528 с.
25. Кантор В.К. Санкт-Петербург: Российская империя против российского хаоса. К проблеме имперского сознания в России / В.К. Кантор. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 542 с.

26. Каспэ С. Империя и модернизация. Общая модель и российская специфика / Святослав Каспэ. – М.: РОССПЭН, 2001. – 256 с.
27. Куликов С. Правительству нужен иностранный капитал / Сергей Куликов // Независимая газета. – 2011. – 17 марта.
28. Кушнирук Б. Россия и западные страны – кто от кого на самом деле зависит / Борис Кушнирук. 28.03.2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forbes.ua/opinions/1368066-rossiya-i-zapadnye-strany-kto-ot-kogo-na-samom-dele-zavisit> ; Калабеков И.Г. Российские реформы в цифрах и фактах / И.Г. Калабеков. – М., 2010. (Информация обновлена и дополнена в 2014 г.) – С.430. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kaivg.narod.ru/r300.pdf>.
29. Ливен Д. Российская империя и её враги с XVI в. до наших дней / Доминик Ливен. – М.: Европа, 2007. – 688 с.
30. Лурье С. IMPERIUM (Империя – ценностный и этнопсихологический подход) / Светлана Лурье. – М.: АИРО-XXI, 2012. – 272 с.
31. Миккульский К. Шанс на обновление / Константин Миккульский // Независимая газета. – 2009. – 23 декабря.
32. Модернизация России и Китая: проблемы теории и политическая практика : коллективная монография / под ред. В.А.Ачкасова и С.А.Ланцова. – СПб.: СПбГУ, 2012. – 184 с.
33. Мясников В. Законодательные шлагабумы на пути модернизации / Виктор Мясников. 18.12.2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nvo.ng.ru/armament/2009-12-18/8_modernize.html.
34. На игле: зависимость российского бюджета от нефти растёт. 23.06.2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:yhnDCFkHuisJ:lf.rbc.ru/recommendation/other/2014/06/23/241282.shtml+&cd=5&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>.
35. Новшества окупятся. Большую часть инвестиций в "Сколково" составят частные средства. 13.08.2013. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rg.ru/2013/08/13/skolkovo.html>.
36. Общественное мнение – 2013 / составитель Н.Зоркая. – М.: Левада-Центр, 2014. – 252 с.
37. Паин Э.А. Между империей и нацией: модернистский проект и его традиционалистская альтернатива в национальной политике России / Э.А. Паин. – М.: Фонд «Либеральная миссия», 2004. – 248 с.
38. Послание Президента Федеральному Собранию. 12.12.2013. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kremlin.ru/news/19825>.
39. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. 25.04.2005. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2005/04/87049.shtml>.
40. Прямые инвестиции в компании РФ в 2015 году снизились в 2,8 раза. 18.01.2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.interfax.ru/business/490190>; Поступление прямых иностранных инвестиций. 17.03.2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gks.ru/free_doc/new_site/business/invest/i_inv2.docx ; ООН оценила масштаб падения иностранных инвестиций в Россию. 30.01.2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://top.rbc.ru/finances/30/01/2015/54cb66719a7947da938b8b22>.
41. Путин В. Демократия и качество государства / Владимир Путин // Коммерсантъ. – 2012. – 06 февраля.
42. Рубцов А. Мегaproект – как много в этом звуке / Александр Рубцов. 22.11.2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ng.ru/scenario/2011-11-22/9_megaproekt.html

43. Селезнева А.В. Политические представления и ценности россиян / А.В.Селезнева. – М. : Издательство Московского университета, 2012. – 224 с.
44. Слова Грефа о России-дауншифтере вызвали оторопь на Гайдаровском форуме. 15.01.2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mk.ru/economics/2016/01/15/slova-grefa-o-rossiidaunshiftere-vyzvali-otorop-na-gaydarovskom-forume.html>.
45. Стенографический отчет о встрече с творческим коллективом газеты «Комсомольская правда». 23.05.2005. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/community_meetings/22990.
46. Фонов А.Г. Россия: от мобилизационного общества к инновационному / А.Г.Фонов. – М. : Наука, 1993. – 272 с.
47. ЦБ и МЭР оценили отток капитала: 62,7 млрд. долларов в прошлом году, 35 млрд. - с начала этого года. 18.03.2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.newsru.com/finance/18mar2014/rucptloutflw.html> ; Чистый отток капитала из России в 2014 году составил \$151,5 млрд. 16.01.2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://top.rbc.ru/finances/16/01/2015/54b96c5e9a7947490508d8d2> ; ЦБ РФ: чистый отток капитала из России в 2015 году составил \$56,9 млрд. 18.01.2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tass.ru/ekonomika/2595203>.
48. Ципко А. Изживание ценностей / Александр Ципко // Литературная газета. – 2012. – № 29.
49. Ципко А. Небольшевизм как главная опасность. Нужен ли России союз Путина с либеральной интеллигенцией? / Александр Ципко // Независимая газета. – 22.06.2012.
50. Яковенко И.Г. Небесный Иерусалим или Российской империя: диалектика должного и сущего: Цикл статей / И.Г.Яковенко // Рубежи. – 1997. – №5-9.
51. Яковенко И.Г. От империи к национальному государству (попытка концептуального анализа) / И.Г.Яковенко // Полис. – 1996. – №6(36). – С.117–128.

УДК 330. 341. 1

Васильев О.А.

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ КАЗАХСТАНУ

У статті аналізуються проблеми суспільно-політичної модернізації Казахстану в рамках інтеграційного об'єднання Євразійського економічного союзу. Розглянуто сучасний стан, взаємозв'язок і перспективи соціально-політичної трансформації країни.

Ключові слова: модернізація, інтеграція, трансформація, соціальний, політичний.

Васильев А.А. Особенности общественно-политической модернизации Казахстана.

В статье анализируются проблемы общественно-политической модернизации Казахстана в рамках интеграционного объединения Евразийского экономического союза. Рассмотрено современное состояние, взаимосвязь и перспективы социально-политической трансформации страны.

Ключевые слова: модернизация, интеграция, трансформация, социальный, политический.